Ikke salmen i sig selv

– Grundtvigs syn på sangens og forsamlingens betydning for fællesskabet

Katrine Frøkjær Baunvig
Lektor, P.hd.
Religionsstudier
Syddansk Universitet

Formålet med denne artikel er at undersøge både Grundtvigs forståelse af sangens og den fysiske forsamlings betydning for skabelsen og opretholdelsen af det religiøse fællesskab i den kristne kirke, samt hvordan salmesangen kunne fungere dels som ydre kendetegn på en religiøs bevægelse og dels indadtil som fællesskabets væsentligste pejlemærke og sammenhængskraft. Betragtningerne, som præsenteres, baserer sig dels på min religionsvidenskabelige ph.d.-afhandling, *Forsamlingen først. N.F.S. Grundtvigs og Émile Durkheims syn på fællesskab* samt *Den inderlige deltagelse*, som jeg udgav ved *Grundtvig studier* i 2014.

Grundtvigs tanker om og mål med det religiøse fællesskab

Årtierne omkring år 1800 var kendetegnet ved en række omvæltninger på nogle af samfundets mest afgørende områder som eksempelvis fordeling af jordbesiddelser og indretning af skolerne og kirkerne. Samtidig var man i perioden blevet optaget af fortiden. Museer som Nationalmuseet var blevet oprettet, og den såkaldte 'Oldsagskommission' nedsat. Arkæologiske udgravningsprojekter omkring gravhøje blev sat i gang, og i litteraturen dyrkede man middelaldergotik i romaner såvel som lyrik. Under de mange tiltag ulmede imidlertid en krisestemning, som blot blev understreget af de storpolitiske begivenheder, Den Franske Revolution og Napoleonskrigene. Denne stemning var ikke mindst udtalt i kirken. Skal man tro de mange beretninger fra perioden, stod de danske kirker tomme og misligholdte i årene omkring år 1800. Optællingsundersøgelser til kortlægning af kirkegangen findes ikke herhjemme, men at en dalende tilknytning til kirken var en reel og presserende bekymring blandt landets præster, kan der ikke være tvivl om. Hal Kochs indkredser problemstillingen i en meget præcis beskrivelse: *"Kærnen i Sagen var, at den middelalderlige Enhedskultur var ved at gaa i Opløsning"* (1954, 92). Kristendommen som fundament for menneskelivet var ikke længere en selvfølge, og præstens autoritet var svækket. Koch leverer også en udmærket illustration i denne beklagelse, som en landsbypræst sender til

sin storbyboende søn i netop denne periode:

> *Paa sine Steder siger man det reent ud, at den gejstlige Stand er ganske undværlig (...) Du nævner nogle faa af Kiøbenhavns Præster, der have et eller mere eller mindre talrigt Auditorium; men at Kirkerne er dog i Almindelighed – i Forhold til Folkemængden – saa godt som ere tomme, at derimod Forsamlingsstederne af taabelige umoralske Gøglerier stedse ere fulde.*
> (citeret fra Koch, 1954, s. 93)

Som en konsekvens heraf forsøgte man sig i kirkeligt regi med en række omstillingstiltag: Det underliggende ræsonnement blandt kirkens folk synes at være, at den svækkede opbakning måtte skyldes, at man ikke havde formidlet budskabet godt nok. Det resulterede blandt meget andet i nye katekismeudkast, nye bibelhistoriske lærebøger og nyoversættelser af Det Nye Testamente.

Også gudstjenestens udformning blev genstand for en række længerevarende offentlige teologiske diskussioner – både præsternes prædikener og menighedernes salmesang var til diskussion. Som forsøg på at rette op på det første oprettede man Homeletisk Selskab i 1799, der 10 år senere blev omdøbt til Det Kongelige Pastoral Seminarium. Sangen forsøgte man at forbedre med salmebogen *Evangelisk-Christelig Salmebog* fra 1798. Disse forhold er afgørende at medtænke som baggrund for den forståelse af det religiøse fællesskab, Grundtvig formulerer fra 1820'erne og frem. Centralt i Grundtvigs syn på etableringen og vedligeholdelsen af fællesskabet er ikke mindst salmesangen.

Fællesskab og fællessang

Der er bred enighed om, at netop salmedigtningen er Grundtvigs nok vigtigste bidrag til kulturhistorien. Det er på den baggrund ikke overraskende, at netop salmerne er en del af et væld af undersøgelser, og

at man ikke sjældent støder på formuleringer, der sætter salmerne forrest i forfatterskabet. Ikke desto mindre har de fleste undersøgelser ikke haft salmedigtningen som primærgenstand. Salmerne behandles oftest som illustrationer på andre forhold – f.eks. hvordan diverse teologiske pointer kommer til udtryk, eller hvordan anvendelsen af forskellige litterære motiver viser sig. Sune Auken leverer et af de seneste eksempler herpå med sin formulering: "[*E*]*n grundtvigsk teologi, som ikke har et meningsfyldt forhold til Grundtvigs salmer, er ikke en grundtvigsk teologi" (Auken, 2014, s. 42)*. H.L. Martensens udtrykte det allerede i 1883 således: *"Hos Grundtvig traadte Psalmen i Dogmatikkens Sted; i Psalmen fandt han og udtrykte han Troens Lærdomme" (Martensen, 1882)*. Citatet og positionen er siden ofte blevet gentaget, men den forskning, der eksklusivt fokuserer på salmerne, er en mindre niche i forskningen generelt. Inden for denne gren af forskningen er det endvidere et fåtal, der har beskæftiget sig med andet end selve salmeteksterne. Men enkelte har taget skridt i retningen af at afdække salmernes rituelle indlejring. Ikke desto mindre er det næppe urimeligt at betragte Grundtvigs forståelse af salmesangens funktioner som et forholdsvist uopdyrket land i forskningen. I det følgende vil jeg skitsere konklusionerne i min egen forskning inden for området.

Jeg har valgt ikke at fokusere så meget på selve sangteksterne. I stedet forholder jeg mig primært til salmeudgivelsernes introducerende paratekster, til noteapparatet samt til subjektbrugen. I det følgende vil jeg skitsere nogle af Grundtvigs eksplicitte udsagn om salmesangens funktion, og på den baggrund undersøge hans syn på sammenhængskræfterne i det religiøse fællesskab.

Grundtvigs forståelse af fællessangens funktion

Grundtvig ytrede flere gange i sit forfatterskab, at sangen er den centrale kristne udtryksform. Måden det kom til udtryk på ændrede sig dog i løbet af hans liv og i takt med, at han fik flere erfaringer som præst og salmedigter. I *Om Religion og Liturgie* fra 1807 siger han, at:

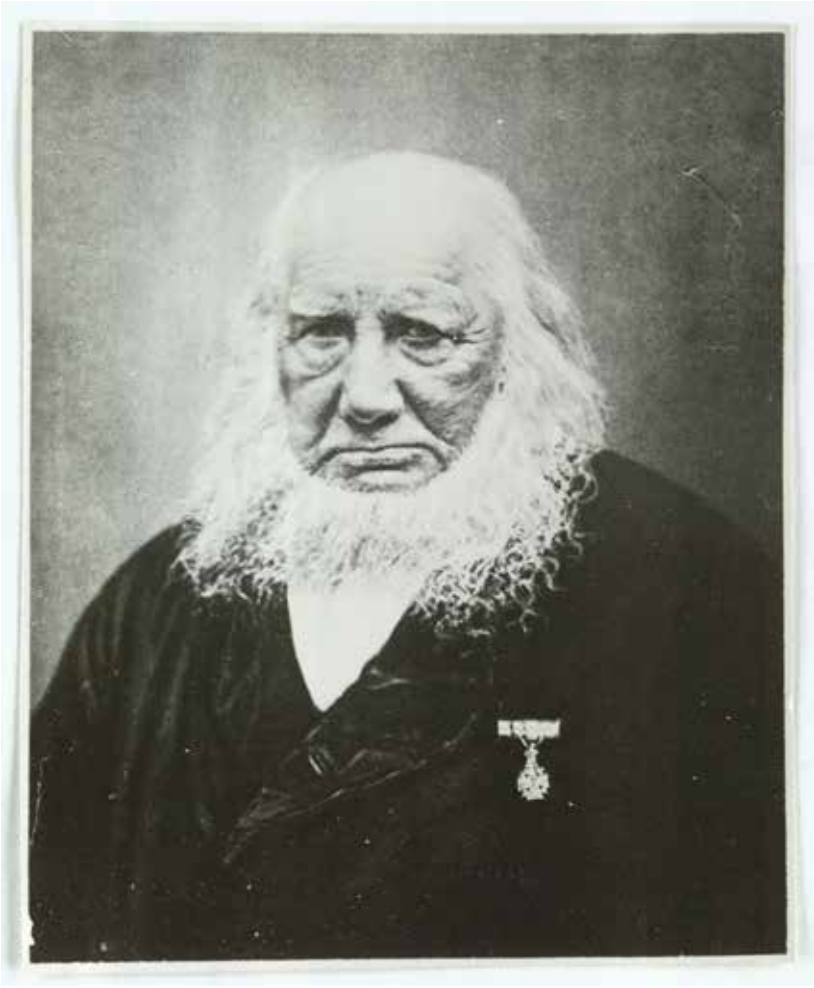
> *Sangen [er] Middelpunkten af den liturgiske Poesie. Her maa alt hvad Mennesket kan frembringe Høit og Skiønt, forene sig. Poesien maa træde frem, klædt i det harmoniske Vers, hvilende paa det melodiske Riim, og hævet ved den potenserende Musik. Høit over Jorden maa vi opløftes, og et Glimt af det evige Liv maa svæve forbi vort mod Himlen stirrende Øie. Ak! Kun sielden skeer det, og hvad er Aarsagen? […] saalænge Mængden af vore Kirkers Syngemestere endnu kunne lære meget af Bræger og Peer Degn, ville selv de skønneste Salmer tabe deres Kraft, og udbrede deres Dorskhed i stedet for dybe Følelse.*
> (Grundtvig, 1807)

Grundtvigs tidlige æstetiske fokus for vurderingen af effekten af sangen, som viser sig i fremhævelsen af 'poesi' og 'harmoni', der forener endeligt med evigt, trådte ikke desto mindre med årene i baggrunden. Det er oplagt, at udviklingen skal tilskrives den pastoralerfaring, Grundtvig efterhånden opbyggede som kapellan i Udby og senere som præst i Præstø og ved forskellige kirker i København, og at den samtidig kan ses som en inspiration fra sang-praksissen i vækkelsesbevægelserne. I takt med, at Grundtvigs salmeproduktion begynder at vokse i omfang i løbet af 1820'erne (men dog særligt fra 1837 og fremefter), beskæftiger han sig en hel del med salmesangens betydning for det kirkelige fællesskab. Særligt fremtrædende og eksplicitte overvejelser finder man i en anmeldelse af kollegaen P.A. Fengers udgivelse af et udvalg af Thomas Kingos salmer og 'aandelige Sange' fra 1828. Anmeldelsen er omkranset af en række overvejelser over, hvorledes den danske statskirke bør indrettes, så præsten ud over at få mulighed for kirketugt og valg af lærebogsmateriale til konfirmationsundervisningen også får frihed til selv at vælge den salmebog, han måtte finde passende (Grundtvig, 1828, s. 9). I forlængelse af disse refleksioner forholder Grundtvig sig til sammensætningen af den ideelle salmebog. Inden for denne ramme formulerer han sit syn på

salmens funktioner. I den bliver det tydeligt, at Grundtvig nu går mere pragmatisk til værks end i eksemplet ovenfor fra 1807. Han tager således udgangspunkt i det uddannelsesmæssige niveau og i socioøkonomiske faktorer og er opmærksom på den situation, som flertallet af sangerne, de danske bønder og landalmuen, befandt sig i. Hvis en salme skal virke, må den med andre ord tage hensyn til dem, som skal synge den. Når størstedelen af modtagerne ikke er så gode til at læse, bør stavemåden derfor ikke være så besværlig, som den eksempelvis stadig var det i den obligatoriske evangeliske salmebog. Melodierne burde efter samme logik heller ikke være for indviklede, når langt de færreste rundt om i sognene havde undergået nogen musikalsk specialtræning.

Dette synspunkt harmonerer godt med nogle indirekte omstændigheder, der ses i Grundtvigs udarbejdelse af sine egne salmer: Han skrev dem ofte til i forvejen kendte melodier. Det kunne være nogle, som allerede var i kirkerepertoiret, men han brugte også folkelige melodier, som var fremmede i religiøs sammenhæng. På den måde imødekom han det udbredte problem, at menigheden ikke kunne synge med på melodier, de ikke kendte. At det faktisk var et problem, vidner kantor ved Holmens Kirke Rudolph Bay om i sin *Om Kirkesangen i Danmark og Midlerne til dens Forbedring* fra 1840:

> *Almuen synger af Naturen slet; de høiere Classer ikke meget bedre, og tage for størstedelen eiheller Deel i Sangen i Kirken, deels fordi de ansee Prædiken for den eneste væsentlige Deel af Gudstjenesten, dels af Undseelighed for at lade deres Stemme høre, og deels fordi det nu er gaaet af Moden og kaldes gammeldags, ligesom Bordbønner m.m., og eneligen, fordi de ei kiende Psalmemelodierne, og i det hele ansee Choraler for den allerkjedsommeligeste og mest smagløde Musik.*
> (citeret fra Thyssen, 1994, s. 238-239)

N. F. S. Grundtvig (1783-1872) 1872 (Det kongelige Bibliotek)

En 'fortælling', som er velkendt i Grundtvig-receptionen, er, at Grundtvig skulle have været særdeles umusikalsk. Dette begrundes blandt andet i at man eksempelvis aldrig så ham til de koncerter, som ellers var en af samtidens mest almindelige kulturelle aktiviteter for det borgerskab, som han tilhørte. Tilsyneladende havde han heller ikke nogen nævneværdig kontakt til tidens største komponister E.F. Weyse, A.P. Berggreen, J.P.E. Hartmann, Henrik Rung og Niels W. Gade, som alle satte melodier til hans

tekster (Lundgreen-Nielsen, 1995, s. 112). Jørgen Fafner har i forlængelse heraf foreslået, at Grundtvigs valg af melodi oftest var ureflekteret og tilfældigt, skønt det undertiden kan virke, som om han har tendens til at få en specifik melodi 'på hjernen' og derefter producere en større mængde tekster, som netop tiltænktes den (1983). Men Grundtvigs egen paratekst på omslag og i kolofoner osv. peger i retning af, at han ofte har en gennemtænkt holdning til, hvilke karakteristika, melodierne bør have. Udgivelsen af den melodiløse sang Dansk Seir-Sang, April 1848, ledsages således af en note med en anmodning om, at en given komponist vil udarbejde *"en passende Melodi, saa rask og jævn som mueligt!" (jf. Damsgaard, 2014, s. 108)*. Dette gælder for en martialsk fædrelandssang, som jo netop typisk er kendetegnet ved et hurtigt tempo, hvilket derfor i sig selv kunne være nok til at forklare Grundtvigs ønske om hastighed. Men også skildringer fra Vartov-menigheden, hvor Grundtvig var præst fra 1839 til sin død, antyder, at Grundtvig satte pris på de hurtige melodier i almindelighed og i kirkelig sammenhæng. En række beretninger illustrerer eksempelvis, at salmesangen i Vartov virkede slående og særpræget på samtiden. Det indikerer, at Grundtvig omsatte sine tanker om den afgørende betydning af den 'inderlige Deltagelse' til praksis. Højskoleforstanderen Johan Borup fremhævede fx, at under en gudstjeneste i et af Grundtvigs "sidste Aar i Kirken" var der: *"[H]elt anderledes Liv og Stemning end i de andre Kirker. Alle derinde sang med, alle hørte sammen som Venner, ingen Stivhed eller Højtidelighed" (Høirup, 1948, s. 256)*. Beskrivelsen er skrevet på 70 års afstand af en mand i det grundtvigske højskolemiljø, men bekræftes af den engelske adelsmand og digter Edmund Gosses velkendte beskrivelse af en af Grundtvigs sidste gudstjenester i Vartov. Menigheden sang ifølge Gosse salmerne *"højt og hurtigt i et Staccato af Skjaldens egen Opfindelse; det lignede slet ikke den langsomme Sang i Statskirkerne" (Høirup, 1948, s. 252)*. Beskrivelsen stemmer i øvrigt overens med at salmerne fik øgenavnet 'Vartov-galopader'. Gosse beskriver desuden menigheden som "ekstatiske Tilhørere" med "fanatiske Ansigter".

Endelig skriver grundlæggeren af den første norske højskole, O. Arvesen, i sine erindringer om en gudstjeneste i Vartov i 1856, at Grundtvig var en kortfattet, men 'glødende' prædikant, som 'greb' tilhørerne. Om 'Vartovs berømte salmesang' skrev han:

> *"Det var den mest levende og fuldtonende kirkesang jeg nogensinde har hørt. Bjørnson, som i de dage meget ofte opholdt sig i Kjøbenhavn og da stadig besøkte Vartov Kirke, uttalte oftere at 'den salmesang er sterkere end nogen mission".*
> (Høirup, 1948, s. 227).

Det er blot nogle få illustrationer af, at Vartov som menighed har haft et omdømme, der baserede sig på en særlig grundtvigsk salme-praksis. Grundtvig synes med andre ord at have haft sine egne præferencer, hvad angår rytme og sværhedsgrad: Det afgørende var, at melodien bibragte salmen en umiddelbar sangbarhed og et vist tempo. Til ideen om denne Grundtvig-sang hører endvidere, at hastighed er relativ og at salmesangen i løbet af 1700-tallet for det første var blevet gjort isorytmisk, således at melodien bestod af lige lange nodeværdier. For det andet var melodierne blevet gjort stadig langsommere, så de næsten opløste sig i lange på hinanden følgende toner, hvorved den musisk-melodiske helhedsoplevelse udeblev. Peter Thyssen forbinder denne udvikling med den *"romantiske forestilling om, at kirkemusikken først og sidst skulle befordre andagtsfølelsen hos den enkelte kirkegænger; musikken kunne på ypperlig vis bidrage til at give 'smag for det uendelige' (Schleiermacher). En sådan 'følelse for det uendelige' lod sig i kirkemusikken bedst formidle via brede og langsomt flydende tonestrømme!" (1994, s. 240)*. Denne andægtige langsom(melig)hed gør Grundtvig op med.

Ønsket om umiddelbar tilgængelighed satte sig desuden igennem i salmernes retskrivning, der er helt anderledes end i Grundtvigs øvrige forfatterskab: De er nemme at overskue og indeholder f.eks. ikke de

særegne spatieringer, kursiveringer osv., som præger mange af Grundtvigs andre tekster. I Fenger-anmeldelsen hedder det derfor, at en god salme er én, som er lettilgængelig, og som dur *"til at sjunges eenstemmig i en Landsbykirke!". Den er ingen "Cantate til Applaus" (Grundtvig, 1828, s. 15)*, ligesom menigheden ikke er et publikum, men medvirker aktivt i gudstjenesten. Det væsentlige for Grundtvig var netop den fælles deltagelse. Derfor så han det ikke længere – som han havde gjort i *Om Religion og Liturgie* – som et problem, at den religiøse og kulturelle elite ville savne poetiske og musiske kvaliteter i salmesangen:

> *Det maa vi lære, at denne tilsyneladende Opofrelse i Grunden ingen er, da det, der i Kirke-Sangen opbygger og rører os, langt mindre er Psalmen i sig selv betragtet, end Menighedens inderlige Deeltagelse i Den, hvad vi kun har glemt i Stæderne under Comedie-Skikken, at kige i Texten og høre paa Musiken.*
> (Grundtvig, 1828, s. 31-32)

Det er først og fremmest deltagelsen i sig selv og ikke salmeteksten, der rører den syngende menighed, og som får individerne til *"naturligt at tilegne sig et fælles, simpelt, levende og rørende Udtryk af Herrens Forjættelser, Aandens Trøst og Guds Børns Hjerte-Lag!" (Grundtvig, 1828, s. 15-16)*. Grundtvig taler altså for det synspunkt, at salmen i kraft af den kollektive deltagelse i sangen lægger et fundament for individernes fællesskab, og han omsatte disse refleksioner i sin salmevirksomhed – både i de salmetekster, han forfattede, og også under sin tid som præst for Vartov-menigheden. Det fremgår ligeledes af overvejelser, Grundtvig gjorde sig i begyndelsen af 1860'erne:

> *[E]fter det Indtryk, Vartov-Forsamlingen med sin Menigheds-Sang, under Øgenavnet 'Grundtvigianisme', har gjort på Verden, ikke blot i Hovedstaden, men i hele Danmark,*

> *kan det dog næppe fejle, at der jo i den senere Menneske-Alder kjendelig har dannet sig en Kjærne til en kristelig dansk Frimenighed.*
> (citeret i Høirup, 1948, s. 112).

Fællessangen kunne altså fungere dels som ydre kendetegn på en bevægelse (Grundtvigianisme) og dels som kriterium for etableringen af et fællesskab på tværs af sognebånd (frimenighed).

Sang-Værket som kirkehistorisk sampling

Til trods for denne utvetydige betoning af forsamlingen og sangens betydning for det religiøse fællesskab og til trods for fremhævelsen af "den inderlige Deltagelse" i sangen frem for salmeteksten i sig selv forekommer interessen for salmeteksternes indhold dog indlysende: Han omskrev og digtede selv ikke mindre end 1571 salmer til udgivelse. Drivkraften synes at være ønsket om at formidle kirketraditionen med dens mange facetter og udtryk. Grundtvigs *Sang-Værk til den danske Kirke* fra 1837 kan i forlængelse heraf opfattes som et forsøg på at gøre hele kirkehistoriens sangtradition tilgængelig for moderne danskere. På titelbladet introducerer han de 401 salmer som *"Sang-Værk til den Danske Kirke samlet og læmpet af Nik. Fred. Sev. Grundtvig Præst"*, og fremstiller dermed sig selv som den redaktør, der har indsamlet og tilpasset det foreliggende stof. 283 af de 401 salmer er udarbejdet på baggrund af et konkret forlæg. Som vi så i Fenger-anmeldelsen, er det væsentligt for Grundtvig, at teksterne er sangbare og kan synges i samtidens landsbykirker. Derfor skal de tilpasses tidens genreforventninger. Balancegangen for Grundtvig synes at være ønsket om at fastholde det særprægede og egenartede, samtidig med at han skaber en tilpas mængde anknytningspunkter, der gør teksterne umiddelbart vedkommende for brugerne. Det slår igennem både på det metrisk-formmæssige niveau og på det indholdsmæssige i billedsproget. De gammeltestamentlige Davidsalmer kommer således på strofer, så de kan synges i fællesskab. Naturbillederne i de græske og la-

tinske hymner skiftes ud med billeder hentet fra dansk flora og fauna, så de særprægede og gamle kirkelige strømninger knyttes til et billedunivers, som vækker umiddelbar genkendelighed hos de syngende. De postreformatoriske salmers regelløse metrik gør han regelmæssig, og endelig omformer Grundtvig en lang række salmer fra den danske tradition hos Nordahl Brun, Kingo og Brorson, så de bliver tilpasset fællessangens kollektive ramme – her er transformationen ofte den, at salmer enten med subjekt i singularis eller med skjult agens bliver til salmer med klart defineret subjekt i pluralis – et tydeligt "vi" og "os", der definerer det kristne fællesskab, som synges frem.

Sang-Værket er således en opdatering og formidling af den kirkehistoriske salmeakkumulering, som forsøger at tydeliggøre de særlige kendetegn, der knytter sig til de forskellige kilder. Sagt med andre ord: På samme måde som en DJ kan sample og sammensætte elementer fra gamle, halvglemte sange og i kraft af den nye kontekst give dem nyt liv og et nyt udtryk, redigerer, opdaterer og formidler Grundtvig det kirkehistoriske bagkatalog, og samlet set skal værket ses som et udtryk for Grundtvigs ønske om genopbygning af en kirke, hvis besøgstal siden 1799 havde lidt under en upopulær salmebog. Dette understøttes også af selve titlen. 'Sang-Værk' var således kaldenavnet på det klokkespil på Frue Kirke, som blev ødelagt under bombardementet i København 1807, og som Grundtvig symbolsk ønskede at genetablere.

Ligevægtspunkt mellem tyngde og lethed

Grundtvig var vidne til en kirke i krise, og han opfattede det kirkelige fællesskab som udfordret på flere måder: Den udvikling, der stadig var et elitært fænomen, og som kombinerede stigende individualisering og den rationelle refleksions tiltagende dominans, havde i kirke-regi betydet en underminering af tiltroen til bibelen og dens beretningers sandhed og herigennem kirkens fundament. Hvad der før fremstod urokkeligt og indiskutabelt, blev genstand for diskussion. Man forsøgte med argumenter at holde en snigende fornemmelse af vilkårlighed fra døren. Men ikke

alene var dét ikke lykkedes. Man havde samtidig drevet lægmandskristne bort fra kirken med den komplicerede og kedelige teologi, som var produktet af bestræbelserne, og som fyldte prædikener og salmer. Som modtræk til denne udvikling placerede Grundtvig salmerne og det fællesskab som de kan forme. Han gendigtede og skrev således et væld af salmer ud fra princippet om, at de skulle henvende sig til alle danske kirkegængere. Det var Grundtvigs opfattelse, at disse salmer kunne tilføre menigheden både en stærk fællesskabsfølelse (i kraft af fællessangen) og genopfriske forestillingsindholdet (i kraft af teksten). Salmerne kan således opfattes som Grundtvigs sangbare bolværk mod modernitetens trusler.

Litteratur

Auken, Sune og Christel Sunesen, red. (2014): *Ved Lejlighed. Grundtvig og genrerne*, København.

Baunvig, Katrine Frøkjær (2013): *Forsamlingen først. N.F.S. Grundtvigs og Émile Durkheims syn på fællesskab,* Aarhus.

Baunvig, Katrine Frøkjær (2014): *Den inderlige deltagelse*, Grundtvig Studier, Aarhus.

Damsgaard, Johan (2014): "Fædrelandssangen". I Auken (red.): *Ved Lejlighed. Grundtvig og genrerne*, København, s. 95-123.

Fafner, Jørgen (1983): *"Et skær af fortrolighed - Grundtvigs folkelige verskunst"*, Modersmål-Selskabets årbog, København.

Grundtvig, N.F.S. (1807): "Om Religion og Liturgie" set på http://www.grundtvigsværker.dk

Grundtvig, N.F.S. (1828): "Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo, samlede og udgivne af P.A. Fenger, Præst 1827" i *Theologisk Maaneds-Skrift XIII*, 1-36, København.

Grundtvig, N.F.S. (1837): "Sang-Værk til den Danske Kirke samlet og læmpet af Nik. Fred. Sev. Grundtvig Præst".

Høirup, Henning (1949): *Grundtvigs Syn paa Tro og Erkendelse. Modsigelsens Grundsætning som teologisk Aksiom hos Grundtvig*, København.

Koch, Hal (1954), *Den Danske Kirkes Historie IV*, København.

Lundgreen-Nielsen, Flemming (1995): "Grundtvig og guldalderens København" i *Grundtvig-Studier 1995*, 107-139, København.

Martensen, H.L. (1883): *Af mit Levned II*, København.

Thyssen, Peter (1994): "Grundtvig, Laub og kirkesangen" i *Grundtvig-Studier 1994*, 229-256.